

Ненад ВУКОВИЋ*

ПУТЕВИ ОРИЈЕНТАЛИЗАМА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊИХОВА СЛОЈЕВИТОСТ

Анстракт: У овом раду настојимо освијетлити путеве којима је у наш заједнички језик (српскохрватски) долазила лексика са Блиског истока (управо указати на те путеве). Навикли су нас да све вежемо за османлијске Турке и њихов продор и доминацију на Балкану. Тај снажни пут (и утицај) довео је до занемаривања онога што је давно долазило низ Панонију (тамо су нам сусједи Мађари). Занемаривани су турско-татарски утицаји (појава Авара у Панонији). Занемарује се и медитерански пут (врло стар: преко грчког језика, латинског и уопште романских језика — посебно италијанског). Занемарује се и оно што је долазило са Пиринејског полуострва (иберо-романско), из дуге маурске окупације Шпаније. Што значи да су три пута: *турско-татарски* (кроз Панонију), *медитерански* и *османски*. Турски језик је посредник (турска администрација, култура, религија — ислам) у нашем преузимању оријентализама (из арапског, персијског, старохебрејског и самог турског језика); турски језик је извршио и одређену адаптацију — отуда је код нас одомаћено — турцизми. Абдулах Шкаљић је записао и објаснио 8742 турцизма, ту је и 875 имена.

Кључне ријечи: турцизми, путеви: *турско-татарски*, *медитерански* и *османски*, Панонија, Медитеран, Турска, адаптација, слојевитост адаптиране лексике

У промишљању о турцизмима у српскохрватском језику намеће се опште питање везано за страну лексику у њему као полицентричном језику. Намеће се питање културних утицаја у сваком сегменту те полицентричности, времена тих утицаја на вјековима немирном овом просто-

* Академик Ненад Вуковић, ЦАНУ

ру — с које стране су бивали јачи утицаји, и шта је све трајно остало од тога. Треба имати на уму романске, германске и оријенталне утицаје, а никако не занемаривати грчке и угарске. Треба имати на уму религије: хришћанску (католичку и православну) и исламску, њихово сучељавање и омеђавање на ужем простору, као и разграничавање на ширем. Чиме је све то обогаћивало овај, боље рећи, ове културне просторе?! У свему и увијек треба имати на уму више миленијума старе путеве са Истока. Сваки дан нас, на примјер, на то подсјећа и наш алфавет и упућује ка коријенима ћирилице и латинице преко грчког алфавета до феничанског писма и древних цивилизација Месопотамије.

У овом раду ограничили смо се само на лексику — најчешће називану *турцизми* — и њене путеве, тј. настоји се бацити зрак свјетла на путеве којима је у наш заједнички језик долазила лексика са Блиског истока (управо указати на те путеве). Навикли смо да све вежемо за османлијске Турке и њихов продор и доминацију на Балкану (управо, навикли су нас — а и оправдано, јер је то најјача линија!). Тај снажни пут (и утицај) довео је до занемаривања онога што је давно долазило низ Панонију (тамо су нам сусједи Мађари). На ово нас подсјећа и Абдулах Шкаљић: „Познато је да су појавом Авара у Панонској низији и њиховим додирима са балканским становништвом, посебно са Словенима, услиједили извјесни турско-татарски утицаји, који су оставили трага и у балканским језицима” [1: 11–12]. Занемаривањем турско-татарских утицаја, занемаривањем појаве Авара у Панонији, неће се моћи тумачити многе последице па и трагови њихови у словенској лексици (имамо на уму и западнословенске и источнословенске језике). И Јиречек у *Историји Срба* наводи нас на тај пут: „Главна жена код Авара звала се *катун*”. Код Шкаљића, на примјер, читамо да турско *chatun* има значење *угледна жена*, а Јиречек каже да је отуд и новосрпско *кадуна* — турска жена. Овдје је неминовно било ослањање и на испитивања Петра Скока, Исмета Смаиловића и многих других.

Занемарен је и медитерански пут, врло стар: преко грчког језика, латинског и уопште романских језика — посебно италијанског (заборавља се и итало-далматинска посебност, а и на одређени начин копула између словенског бића и Медитерана), и онога шта је долазило са Пиринејског полуострва (иберио-романско), из дуге маурске окупације Шпаније.

Што значи да се могу истаћи три пута:

- *турско-татарски* (кроз Панонију);
- *медитерански*;
- *османски*.

С првим ратним побједама Турака на Балкану почињу њихови утицаји и прихватање лексике. Све снажније бива организацијом власти и исламизацијом, као и школовањем исламизираниог свијета са ових простора у Турској. Да су турска доминација и утицаји персијске, арапске и турске културе снажни, потврда је као примјер и овај докуменат из XVI вијека: „Турски документи из 16. стољећа, који се односе на тузланску област, садрже доста личних имена првих прелазника на ислам с именима њихових очева” (*Ахмед*, братић Миловца; *Ахмед*, син Вукосава, посједник баштине; *Ајдин*, син Павла; *Ајас*, син Милутина; *Алија*, син Томаша; *Балија*, син Божидара; *Цафер*, син Милутина; *Ферхад*, син Гргурра; *Хамза*, син Ђуре; *Хасан*, син Радина, посједник баштине; *Хизир*, син Николе, рајетин; *Јусуф*, син Вукића, посједник баштине; итд.) [2: 51]. У дуги низ година темељито рађеној књизи [1] Абдулах Шкаљић записао је и објаснио 8742 турцизма, ту се нашло и 875 имена. Турски језик је посредник (турска администрација, култура, религија — ислам) у нашем преузимању оријентализама (из арапског, персијског, старохебрејског и самог турског језика); турски језик је извршио и одређену адаптацију — отуда је код нас одомаћено — турцизми.

Истраживачи су се добро спотицали кад би кренули у етимологију од турског коријена и даље уназад до, нпр., асирског. Треба имати на уму семитску групу језика и њен заједнички прајезик: вавилонски, асирски, старохебрејски, феничански, етиопски, арапски итд. Како утврдити с ког источника је ријеч (како би рекао Милан Будимир)? Ријечи су из семитске, иранске и турске врсте језика углавном и у највећем броју долазиле преко турског језика.

Један је слој ријечи (слој који нема праву замјену нашу из словенске баштине), типа:

- *чарапа* из персијског (gūgāb) преко турског језика (çorap, çorab);
- *бакар* из турског језика (bakır);
- *бубрег* из турског језика (böğürek);
- *чекић* из турског језика (çekiç);
- *чесма* из персијског (çešme — извор) преко турског језика (çeşme);
- *чизма* из турског језика (çizme) — којим путем је дошла у мађарски језик (csizma)?;
- *ћела* из персијског (kel) преко турског језика (kel);
- *ду(х)ван* из арапског (duḥān са значењем бот. „дуван”, а и „дим, густа пара”) преко турског језика (duhan);
- *гон* из турског језика (gön);

- *јоргован* из персијског (ergēwūn) преко турског језика (erguvan);
- *катран* из арапског (qaṭrān) преко турског језика (katran);
- *кула* из арапског (qullā) преко турског језика (kule);
- *кутија* из грчког (контити) преко турског језика (kuti) — могуће и директно из грчког језика (медитеранско-балкански пут);
- *ракија* из арапског (arāq са значењем „текућина која настаје испаравањем”) преко турског језика (rakı, arak);
- *сапун* из латинског (sapo) преко арапског (ṣābūn) и турског језика (sabun) — могуће и медитеранским путем;
- *шећер* из персијског (šeker) преко турског језика (şeker);
- *топ* из турског језика (top);
- *занат* из арапског (ṣanaʿ) преко турског језика (sanat) итд.

Други слој:

- *чобан* (пастир) из арапског (šubān) преко турског језика (çoban);
- *јорган* из турског језика (yorgan);
- *кајмак* из турског језика (каутак);
- *кашика* из турског језика (kaşık);
- *кусур* из арапског (quşur) преко турског језика (kusur);
- *марама* (махрама) из арапског (miqrāmā) преко турског језика (mahrama, makrama);
- *механа* (мејхана) из персијског (meuḥāne од meу — пиће и ḥāne — кућа) преко турског језика (meuhane);
- *меза* из персијског (meze) — посланица преко турског језика (meze);
- *сандале* из арапског (şandāl — „врста тврдог дрвета које долази из Индије”) преко турског језика (sandal — врста дрвене обуће);
- *сандук* из арапског (şandūq/şundūq) преко турског језика (sandık);
- *бешика* из турског језика (beşik);
- *черга* из турског језика (çerge);
- *ћебе* из турског језика (kebe);
- *ћорав* (ћор) из персијског (kūr — слијеп, ћорав) преко турског језика (kög — слијеп, ћорав);
- *пиринач* из персијског (pirinġ, birinġ, perenġ) преко турског језика (pirinç);
- *оџак* из турског језика (osak — огњиште, кућа, породица, штаб) итд.

Трећи слој обухвата ријечи које нијесу нашле мјесто у књижевном језику, али се појављују у експресивним функцијама:

- *бакиши* из персијског (baḥšīš од глагола baḥšīden — дати, даривати/даровати, поклонити) преко турског језика (baḥşiş — дар, поклон, напојница);
- *баксуз* из турског језика (bahtsız);
- *душман*, *душманин* из персијског (dušmen) преко турског језика (duşman);
- *ћуприја* из грчког (géphura) преко турског језика (köprü);
- *белај* из арапског (bälā' — брига, искушење, туга, јад, невоља, несрећа, казна божја) преко турског језика (belâ);
- *дувар* из персијског (dīwār) преко турског језика (duvar);
- *сокак* из арапског (zuqāq) преко турског језика (sokak);
- *ортак* из турског језика (ortak);
- *ћорда* из персијског (kârd — нож, велики нож) преко турског језика (görda — врста сабље, kürde — велики криви нож, оштар с обје стране, велики нож);
- *армаган* из турског језика (armağan);
- *пенџер* из персијског (penğere) преко турског језика (pencere);
- *џада* из арапског (ğāddā) преко турског језика (cadde);
- *кавга* из персијског (ğawğā), неки тврде из арапског (gawgā), преко турског језика (kavga, gavga) итд.

Како бисмо без њих и разумијевања њихових значења могли тумачити епску и лирску народну поезију. „Сједи, Марко, не замећи кавге”; „Није лако џевап дати кавзи”; „Ђул мирише, мила мајко моја, / Ђул мирише Омерова душа”. Народне пјесме (епске и лирске) које су, услед прилика у којима су настајале, проткане мноштвом ријечи источњачког поријекла, а забиљежене су и сачуване као омиљена усмена традиција” [1]. Или, разумијевање онога што пјевачи додају уз интерпретацију Шантићеве *Емине*: „Капиџик отвори, јес мога ми дина / извалићу дирек и багламе тврде, / па нека се на ме сви алими срде, / јер за тобом бели ја црких Емина!”

Овдје је ријеч и о адаптацији оријенталних ријечи. На примјер, на ове просторе пристизале су ријечи и са геминатама (удвојеним сугласницима), али у анализама видите да то није реметило наш гласовни систем, него је „наш гласовни систем пореметио оријенталне геминате” (о овоме је писао и Асим Пецо). Само учени људи, они који су познавали турски и арапски, чували су геминате, а обичан човјек није: Аллах, бисмиллах, Мухаммед итд.

Како је ријеч о замјени арапских и турских вокала и консонаната, оријенталисти нас увјеравају да није било потешкоћа са арапским вокалима, јер арапски језик нема вокала које нема српскохрватски језик [2]. Слична је ситуација и са персијским језиком. Проблем је једино са турским језиком који има три вокала која не сусрећемо у нашем језику: *ü, ö, ı*. Са системом консонаната је друга ситуација. Арапски језик има 13 сугласника за које ми немамо одговарајуће. Југословенски оријенталисти сматрају да је једино палатално *g'* лако прилагођено и реализује се као *ћ*. Посебно је то значајно за имена, а треба нагласити да је од оријенталних имена у нашем језику мало имена из турског језика. „Најлакше су се прилагођавала имена арапског поријекла, јер је арапски акценатски систем много ближи акценатском систему нашег језика него турски и персијски” [2]. Стиче се утисак да се код нас „примало све што се да примити”, а замјењивано је или одбацивано оно што се није дало адаптирати.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1989.
- [2] Smailović, dr Ismet: *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1977.
- [3] Peco, Asim: *Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne*, Bosanskohercegovački dijalekatski zbornik, knj. I, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1975.
- [4] Skok, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- [5] Пешикан, Митар: *Транскрипција арапских имена у светлу наше правописне и језичке норме*, Наш језик, књ. XXI (нова серија), св. 4–5, Београд, 1975.
- [6] *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, 1880–1961.
- [7] Танасковић, Дарко: *Писање арапских речи у српскохрватском језику*.
- [8] *Наш језик*, књ. XXI, св. 4–5, Београд, 1975.
- [9] Караџић, Вук: *Српски рјечник*, Беч, 1852.
- [10] Brozović, Dalibor: *Izgovor i transkripcija orijentalnih riječi i imena*, Jezik br. 3/1955–56, Zagreb.
- [11] Klaić, Bratoljub: *Rječnik stranih riječi*, Zagreb.
- [12] Smailović, Ismet: *O izgovoru i transkripciji orijentalnih riječi i imena*, Jezik br. 5/1955–6, Zagreb.
- [13] Muftić, Teufik: *Arapsko-srpskohrvatski rječnik*, Udruženje Ilmije u SR BiH, Sarajevo, 1973.
- [14] *Правопис српскохрватског књижевног језика са речником*, Нови Сад, 1960.
- [15] Čelebija, Evlija: *Putopis*, Sarajevo, 1954.

Nenad VUKOVIĆ

WAYS OF ORIENTALISM IN SERBO-CROATIAN
LANGUAGE AND THEIR COMPLEXITY

Summary

In this paper, we will try to highlight the ways how the Middle East lexicon (with an emphasis on those ways) came into our common language (Serbo-Croatian). We were accustomed to be all bound by the Ottoman Turks, and their breakthrough and domination in the Balkans. This powerful way (and influence) led to the neglect of what had once come from Pannonia (there were our neighbours — Hungarians). The Turkish-Tatar influences (the appearance of the Avars in Pannonia) were also neglected. The Mediterranean way (very old: via Greek, Latin and Romance languages in general — especially Italian) was ignored too. It was ignored even that what came from the Iberian Peninsula (Ibero-Romance), from a long Moorish occupation of Spain. Which meant that there were three ways: *the Turkish-Tatar* (through Pannonia); *Mediterranean* and *Ottoman*. Turkish was a mediator (Turkish administration, culture, religion — Islam) in our taking of orientalisms (from Arabic, Persian, Ancient Hebrew, and the Turkish language); the Turkish language performed a certain adaptation, hence there are turcisms. Abdullah Škaljić wrote and explained 8742 turcisms, out of there are 875 names.

Key words: Turkish loanwords, paths: *Turkish-Tatar*, *Mediterranean* and *Ottoman*, Pannonia, Mediterranean, Turkey, adaptation, lamination of adapted lexicon